

Derleyenler
YALÇIN ÇAKMAK - TUNCAY ŞUR

Kürt Tarihi ve Siyasetinden Portreler

İletişim Yayınları 2696 • Araştırma-İnceleme Dizisi 443
ISBN-13: 978-975-05-2529-2
© 2018 İletişim Yayıncılık A. Ş. (1. Basım)
1. BASKI 2018, İstanbul

EDITÖR Tanıl Bora, Aybars Yanık
DİZİ KAPAK TASARIMI Ümit Kıvanç
KAPAK Suat Aysu
KAPAK FOTOĞRAFI Bedirhaniler, Cemilpaşazadeler
ve Cegerxwîn'in de bulunduğu Xoybun üyeleri
UYGULAMA Hüsnü Abbas
DÜZELTİ Remzi Abbas

BASKI Ayhan Matbaası · SERTİFİKA NO. 22749
Mahmutbey Mahallesi, 2622. Sokak, No: 6/31 Bağcılar 34218 İstanbul
Tel: 212.445 32 38 • Faks: 212.445 05 63

CILT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 11935
Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırım Caddesi, Gelincik Sokak,
Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 10721
Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul
Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58
e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

İÇİNDEKİLER

Sunuş

YALÇIN ÇAKMAK - TUNCAY ŞUR..... 11

Önsöz

HAMİT BOZARSLAN..... 15

İdris-i Bidlîsî'yi Yeniden Düşünmek

VURAL GENÇ..... 31

Kürt Aydınlanmasının Öncüsü Bir Ailenin Portresi: Bedirhaniler

İSA DOĞAN..... 43

Modernleşen Kürdistan'ın İlk Lideri Şeyh Ubeydullah: (Es Seyyid Ubeydullah el-Nakşibendi el-Halidi)

ALİŞAN AKPINAR..... 61

Barzan'dan Kürdistan'a, Medreseden Devlete: Barzaniler

MESUT YEĞEN..... 77

Milliyetçi Bir Kürt Hanedanı: Cemilpaşazadeler

ERCAN ÇAĞLAYAN..... 107

Geç Osmanlı'da "Bir Kürd" Entelektüel: Abdullah Cevdet

AYHAN IŞIK..... 123

Osmanlıcı, Konformist ve Liberal Bir Muhalif: Şerif Paşa METİN ATMACA	131
Kürt Sorunu Ekseninden Bir Ziya Gökalp Biyografisi FUAT DÜNDAR	143
Şeyh Said ile Mirasının Türkiye’deki Kürt Siyasetinin İnşasına ve Kürt Siyasi Sağının Oluşumuna Etkisi CLEMENCE SCALBERT-YÜCEL	159
Hangi Seyit Rıza! MEHMET YILDIRIM	173
“Seyit Rıza ve Baytar Nuri Siz misiniz?” ERDAL GEZİK	191
Koçgirili Alişer Efendi DİLEK KIZILDAĞ SOILEAU	205
Said Nursi: Dehânın Ehlileştirilmesi ve İmanizm MÜCAHİT BİLİCİ	221
Cegerxwîn’in Şiirlerinde Uyanış, Dayanışma ve Tarihe Tanıklık METİN YÜKSEL	235
Sait Kırmızıtoprak (Dr. Şivan): İntrospektif Bir Düşünür ve Aksiyon İnsanı TUNCAY ŞUR	247
Kürt Dili ve Kültürüne Adanmış Bir Ömür: Mehmet Emin Bozarlan BURCU BALLIKTAŞ BİNGÖLLÜ	263
“Susmayan Bir Öykü Olarak” Kemal Burkay SERVET GÜN	275
Abdurrahman Qasımlo: Kürt Sosyal Demokrasisinin Oluşumu HAMİT BOZARSLAN	287
Celal Talabani ve Irak Kürt Siyasi Hareketi BURAK BİLGEHAN ÖZPEK	301

Abdullah Öcalan: Yaşamı, Mücadelesi ve Düşünceleri ÇETİN GÜRER.....	319
Türkiye Siyasetinin Yarım Asra Dayanan Hafızası: Ahmet Türk KIVANÇ KÖSEOĞLU.....	333
Kürt ve Türk Siyasetinin Yeni Yüzü: Selahattin Demirtaş İMRAN GÜRTAŞ.....	349
Feqiyê Teyran: Hayatı, Poetikası ve Eserleri MESÛD SERFIRAZ.....	371
Bir Gazeteci, Kürt Kadın Aktivist ve Siyasetçi Olarak Gültan Kışanak FATMA SÖNMEZ.....	381
Hıyanet ve Bölücülük Suçlamaları Arasında Sağduyuyu Konuşturmak: Bağımsız Sosyalist Bir Kürt Aydın Tipolojisi Olarak Tarık Ziya Ekinci MURAT CEM DEMİR.....	395
Mehmed Uzun'un Edebiyatı ŞEYHMUS DİKEN.....	407
Yanlış Yorumların Gölgesindeki Ehmedê Xanî'ye Sahih Bir Yaklaşım AYHAN TEK.....	415
Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Kürt Aydınları Arasında Bir Köprü: Musa Anter TAHİR BAYKUŞAK.....	425
<i>DERLEYENLER VE YAZARLAR</i>	439

Osmanlı, Konformist ve Liberal Bir Muhafif: Şerif Paşa*

METİN ATMACA

Eğitimi, kariyeri ve özel hayatı

Mehmet Şerif Paşa 1865 yılında Üsküdar'da doğdu.¹ Osmanlı coğrafyasındaki entelektüeller ve siyasiler tarafından Kürt Şerif Paşa, Avrupa'daki diplomatik çevreler arasındaysa Cherif Pacha olarak tanındı. Babası, Kürt Said Paşa Süleymani-yeli Handan ailesinden olup Abdülhamid döneminde dışişleri bakanlığı ve şura-yı devlet reisliği yaptı. İlköğrenimini Üsküdar'da tamamladıktan sonra rüştiyeyi babasının mutasarrıf olduğu Varna'da okudu (1873-1877). 1878 yılı baharında Ga-

Şerif Paşa.

(*) Bu çalışmada kullanılan arşiv ve kütüphane verileri Nisan 2015-Mart 2016 döneminde TÜBİTAK'ın 2219 Yurtdışı Doktora Sonrası Bursu çerçevesinde Fransa'nın Paris şehrinde bulunan École des hautes études en sciences sociales'te (EHESS) misafir araştırmacı olarak bulunduğum süre zarfında elde edilmiştir. Araştırmalarım sırasında bana danışmanlık yaptığı için Hamit Bozarslan'a, Centre d'Études Turques, Ottomanes, Balkaniques et Centrasiatiques'e (CETOBaC), misafir araştırmacı olarak kabul ettiği için Nathalie Clayer'a, Paris Kürt Enstitüsü, La Bibliothèque universitaire des langues et civilisations (BULAC), La Courneuve ve Nantes'ta bulunan Fransız Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Pierrefitte-sur-Seine ve Paris'te bulunan Fransız Ulusal Arşivi, Château de Vincennes'de bulunan Savunma Bakanlığı Tarih Hizmetleri Arşivi, Londra'da bulunan İngiliz Ulusal Arşivi ve İngiliz Kütüphanesi yetkililerine yardımlarından dolayı teşekkür ederim.

1 Fransız askerî okuluna "Khandan-Zadé Chérif Bey" olarak kaydedilmiş olan Şerif Paşa'nın doğum günü 14 Ocak olarak verilmiştir. Registre Matricule des Elèves de St. Cyr, 4YB 53,

latasaray Lisesi'ne başladı. Buradaki eğitimini yarıda bırakarak Fransa'ya gitti ve 1882'de Paris Büyükelçiliği'nde ikinci kâtip olarak memuriyete başladı. 1884'te Fransız hükümeti tarafından sayılı kişilere verilen bir şeref nişanı olan *chevalier de la Légion d'Honneur* unvanını aldı.² Farklı ülkelerden aldığı nişanların ötesinde Osmanlı Devleti'nden de üsteğmenlikten korgeneralliğe kadar unvanlar aldı (Birinci, 2006: 61). 1885 yılının Ekim ayında Paris'teki memuriyeti sırasında meşhur Saint-Cyr Harb Okulu'na başladı.³ Bu okuldan 1887'de süvari zabiti (*général de division-cavalerie*) unvanıyla mezun oldu.

Hem Fransa ve Avrupa'daki askerî, siyasi ve diplomatik çevrelerin tercih ettiği bir okul olduğu hem de babasının bulunduğu mevki sayesinde Şerif Paşa diplomaside görev almayı tercih etti.⁴ Mezuniyetinden sonra Brüksel Büyükelçiliği'ne askerî ataşe olarak atandı.⁵ 1890'da Sadrazam Said Halim Paşa'nın kız kardeşi ve Mısır hidivi Mehmet Ali Paşa'nın torunu prenses Emine Hanım ile evlendi. Babasından kalan mirasın yanı sıra eşi Emine Hanım'ın ailesinden gelen malvarlığı sayesinde hem daha lüks bir hayat yaşadı hem de Avrupa'daki siyasi faaliyetlerinin maddi yükünü karşılama imkânı buldu. 1896'da İstanbul'a döndüğünde pasif bir görev olan Yaver-i Harbi Hazret-i Şehriyarilik'e atanarak bir süre sarayda bulundu. 1898'de Stockholm'e sefir olarak atandı ve 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanına kadar bu görevde kaldı.

Elçiliği sırasında Avrupa'daki İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC) üyelerine gizlice destek verdi. Meşrutiyet'in ilanından sonra vazifesinden istifa etti ve İTC'nin kendisine üst düzey bir mevki verme beklentisiyle İstanbul'a döndü. İTC tarafından kendisine verilen düşük düzeydeki görevlerden fazla önemsenmediğini fark etmiş olsa gerek, birkaç ay sonra cemiyetin kendisine verdiği Pangaltı Kulübü reisliğini bırakıp Paris'e yerleşti. Bu istifayla Şerif Paşa kariyerinin birinci dönemine, yani Osmanlı İmparatorluğu'nun bir diplomatı, askerî görevlisi ve siyasetçisi olmaya, İTC'nin "vatan ve milletin istikbali namına gayet tehlikeli bir vadiye sapsmış" olduğunu öne sürerek son noktayı koymuş ve ikinci dönemine, yani muhalefet kariyerine bir başlangıç yapmıştır (Şerif Paşa, 1990: 33).

27.10.1882 au 30.10.1886, *Le service historique de la Défense (SHD), Le château de Vincennes*. Osmanlı kaynaklarına göreyse 13 Ocak'ta doğdu. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Sicill-i Ahvâl Defteri, c. 1, s. 632.

2 *Le Figaro*, 17 Ocak 1884.

3 BOA, I.HR. 299/18933, 18. M. 1303.

4 Şerif Paşa'nın dosyasında (Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Sicil Dosyası, nr. 343) rütbeleri ve tayin tarihleri ayrı bir cetvel hâlinde bulunmaktadır: Mülâzım-ı Sâni (17.10.1886), yüzbaşı (17.12.1887), kolağası (16.9.1888), binbaşı (13.8.1889), kaymakam (5.7.1892), miralay (16.8.1893), mirliva (25.5.1894) ve ferik (18.4.1896) (Birinci, 2006: 61).

5 24 Temmuz 1888 tarihli bir yazışmaya göre bu mevkiye babasının dışişleri bakanlığı nezdinde yaptığı talep üzerine atandığı görülmektedir. BOA, Y.PRK.HR. 11/21, 15. Za.1305.

Babasının ünü ve Fransızcaya olan hâkimiyeti sayesinde daha 19 yaşında dayken Avrupa'daki yüksek sosyete tarafından tanındı ve hayatının sonuna kadar gazetecilerin ilgi odağı oldu. Evlilikleri, aldığı nişanlar, atandığı görevler, hakkındaki skandallar, ölüm tehditleri, bulunduğu şahsiyetler, yemek yediği restoranlar ve tatile gittiği şehirler devamlı merak konusu oldu ve günbegün gazetelerde yer aldı.⁶ Gazeteler kendisiyle ilgili çizilen karikatürleri ve şeref madalyalarıyla çektiği fotoğraflarını sayfalarına taşıdılar. Fransa'daki diplomatik ve siyasi çevrelerde o kadar görünür hale geldi ki kendisine yakışıklı Şerif anlamına gelen "beau Cherif" lakabı bile takıldı.

Şerif Paşa ve eşi Prenses Emine yeniliklerin, sanatın ve gösterişli hayatın merkezi haline gelen *Belle Epoque* döneminin Paris'ine kendilerini fazlasıyla kaptırmışlardı.⁷ Şerif Paşa iyi bir eğitim ve kariyerinin üzerine bir de lüks ve konforlu bir hayat inşa etti. Kaplıcalarıyla ünlü Vichy, Carlsbad'ın ve kumarhaneleriyle ünlü Monte Carlo şehrinin daimi müdavimlerindendi. Pierre Loti'nin kendisi için yazdığı destek mektubunda ifade ettiği gibi Fransa'ya olan ilgisinden dolayı bir "Francophile" olarak bilindi.⁸ Av partileri, araba yarışları, diplomatik kokteyller, aristokrat ailelerin galaları, ünlü restoranlar, opera ve tiyatro prömiyerlerinde her zaman görünür oldu.⁹ Bu dönemde gazeteler kendisi ve eşi hakkında yaptıkları haberlerde *elegant* (zarif), *sympathique* (sempatik), *splendide* (muhteşem) ve *merveilleux* (harikulade) gibi kelimelerle okuyucularına göz kamaştırıcı bir hayat sundular. Lüks hayata düşkünlüğünün ötesinde siyasi ve diplomatik meseleler çoğu zaman bu tarz ortamlarda konuşulduğu ve kararlar bu tür ortamlarda verildiği için Avrupa'daki üst düzey çevrelerin sosyalleştiği mekânlarda görünmeyi tercih etti.¹⁰

İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı muhalefeti

1909'da 31 Mart Vakası'ndan bir hafta önce İstanbul'dan ayrılıp Paris'e geldikten sonra kendisi gibi İTC'ye olan muhalefetine binaen kaçan bazı muhalifleri maddi anlamda desteklemeye başladı. Aynı yıl temmuz ayında muhalif-

6 Fransa'nın önde gelen gazetelerinden *Le Figaro*, gazetenin "Avis Mondains" (sosyete hayatı) kısmında 1884'ten İkinci Dünya Savaşı'na kadar Şerif Paşa'yla ilgili düzenli olarak kişisel bilgiler vermiştir.

7 *Belle Epoque* döneminin Paris'inde yaşayan Osmanlı entelektüelleriyle ilgili Klaus Kreiser'in (2000) ilgili makalesine bakınız.

8 Ottomans a l'étranger, *Archives Affaires Etrangères a Courneuve (AAE-C)*, Serie:E, Dossier:2, C-D, 120, 52 CPCOM, Mart 1919.

9 *Le Figaro* ve *Le Matin* gibi gazeteler Şerif Paşa'nın bulunduğu mekânlarla ilgili bilgileri devamlı aktarmışlardı.

10 Siyasi mevzular bazen kişisel meselelere dönüşüp münakaşa ve kavgaya bile sebep oldu. Mesela *Le Figaro* 1901'in yazında Şerif Paşa'nın Mısır prensi Abbas Paşa ile Carlsbad'da siyasi bir konu üzerine tartışırken ona hakaret ettiğini yazdı (*Le Figaro*, 28 Haziran 1901).

lerden Mevlanzade Rifat'ın çıkardığı *Serbesti* gazetesine maddi destek vermek şartıyla ortak oldu ve burada ilk yazılarını yayınlamaya başladı (Kur'an, 1948: 256-257). 15 Ekim 1909'dan itibaren "ırk ve din ayırımı gözetmeksizin bütün Osmanlı vatandaşlarının siyasi, ekonomik ve eşitlik haklarını savunmaya adanmış", daha ziyade Fransızca olarak basılan aylık *Mècheroutiette* (*Meşrutiyet*; 2, 3, 4 ve 5. sayısı *Le Constitutionnel* ismiyle yayımlandı) dergisini yayınlamaya başladı. Birkaç ay sonra *Parti Radical Ottoman*'ı (Islahat-ı Esasiyye-i Osmaniyye Fırkası) kurdu ve 1910 yılının başından itibaren dergisini bu partinin yayın organı olarak çıkarmaya başladı.¹¹ Partinin programında Osmanlı İmparatorluğu'ndaki bütün dinlerin hükümetin koruması altında olacağı, her etnik grubun dinî inancına saygı gösterileceği ve bunun sultanın fermanıyla garanti altına alınacağı belirtilse de "devletin dilinin" Türkçe ve resmî dininin "Müslüman dini" olduğu eklenmeden geçilmez.¹² Dergi Nisan 1914'te 55. sayısını yayımladıktan sonra yayın hayatına son verdi.

Şerif Paşa sloganında belirttiği gibi *Meşrutiyet* dergisini Osmanlı vatandaşı olan herkesin anayasal haklarını savunmaya adanmıştır. Bunlar daha ziyade Ermeniler, Kürtler, Araplar, Arnavutlar ve diğer Osmanlı tebaası milletlerden müteşekkildir. Diğer bir deyişle, bir taraftan Osmanlı İmparatorluğu'nda dinî ve etnik çoğulculuğu savunurken diğer taraftan bahis konusu grupların tikelciliklerini meşrulaştırmaktadır (Bozarslan, 2016).

Meşrutiyet'te Kürtler ve Kürdistan ile ilgili haberlere yer verilmiş fakat özel bir vurgu yapılmamıştır. Yine de bahis konusu olduğunda Şerif Paşa Kürt olduğunu ve aslının Kürdistan olduğunu vurgulamadan geçmez.¹³ Derginin bir sayısında Süleymaniyeli olduğunu, kuzeni Mahmud Paşa'nın 10.000'den fazla süvarisi olan Jaf Aşireti'nin lideri ve aynı şekilde ailesinin savaşçı bir karaktere sahip Hemavend Aşireti'nin yönetiminde etkili bir konuma sahip olduğunu vurgular.¹⁴ Son sayılardan birinde cesur savaşçılar olan Kürtlerin sayısının yaklaşık beş milyonu bulduğunu ve bir nevi Anadolu'nun Arnavutları olduğunu belirtir.¹⁵ Bir başka yazıda ise İTC hükümetinin savunma bakanı olan Mahmut Şevket Paşa'nın Kürtleri silahsızlandırma projesiyle dalga geçer ve zorla ellerinden almak yerine Kürtlere her gün bir şiir okuyarak silahlarını bırakmalarını tavsiye eder.¹⁶

11 *Le Constitutionnel*, 1 Ocak 1910.

12 *Mècheroutiette*, No. 21, Ağustos 1911, s. 65.

13 Mesela bkz. *Mècheroutiette*, No. 30, Mayıs 1912, s. 21.

14 Bu sayıda ayrıca Şerif Paşa Musul valisi olan Süleyman Nazif'in Süleymaniye'deki bütün akrabalarını da hapse attığı bilgisini de ekler (*Mècheroutiette*, No. 52, Mart 1914, s. 45-46).

15 *Mècheroutiette*, No. 50, Ocak 1914, s. 22. Dört yıl önceki sayılardan birinde de Mezopotamya ve Anadolu'da yaşayan Kürtlerin üç buçuk milyon olduğunu ve asıllarının Asurlar ve Xenophon'un bahsettiği Kardukhilere dayandığını belirtir (*Mècheroutiette*, No. 13, Aralık 1910, s. 42).

16 *Mècheroutiette*, No. 8, Haziran 1910, s. 4.

Derginin son sayılarında Kürtlere daha fazla yer verilmiştir. Bir makalede Kürtlerin kültürel birikiminin Ermenilerin varlığına tehdit oluşturmadığı, aksine her iki milletin de ihtiyaç duyduğu bir birikimin bulunduğu ve Kürtlerin fırsat sunulduğunda diğer kültürlerle de hızlı adapte olduğu dile getirilmiştir.¹⁷ *Meşrutiyet* dergisinin Nisan 1914'te yayımlanan son sayısında "Kürtlerin başkaldırısı ve sebepleri" başlığı altında uzun bir makale yayımlandı. 1914'te Bitlis'te Molla Selim önderliğinde başlayan isyana referansla kalemle alınmış olan yazıda, İTC'nin daha önce Arnavutlar ve Ermenilerin dinî ve kültürel haklarına riayet etmediği gibi bugün de aynı şekilde Kürtlere saygı duymadığı, bu yüzden diğer etnik ve dinî grupların da isyan edeceği öngörüsünde bulunmaktadır. Arnavutlar ve Araplar gibi Kürtlerin de otonomi talep ettiğini, daha önceki dönemlerde Osmanlı sultanlarının bir beratla bu otonomiye verdiğini belirtir. Dahası, İTC'nin Kürtlerin taleplerini Avrupalıların gözünde hükümsüz göstermek için kendi fedaileri aracılığıyla Ermenileri katledip sorumluluğu Kürtlerin üzerine atabileceğini öngörmektedir.¹⁸

Şerif Paşa askerinin siyasete karışmasına kesin ve net bir şekilde karşı çıktı. İTC'den istifasının temel sebeplerinden birinin bu olduğunu dile getirdi (Şerif Paşa, 1990: 34). Aynı şekilde *Serbesti* gazetesine ortak olmak için imzaladığı on iki maddelik anlaşmanın dört, sekiz ve dokuzuncu maddeleri bu konuya odaklanmış, gazetenin yayın politikasında askerinin siyasetten men edilmesi, Avrupa'daki gibi meclise vekil olarak seçilmemesi, seçilmişse de askeriyedeki bütün görevlerinden istifa etmesinin savunulması şartını koydu (Kur'an, 1948: 256-257). Sonrasında kurduğu siyasi parti programında da askerinin siyasete karışmasına kesin olarak karşı olduğunu dile getirdi.¹⁹

Şerif Paşa İTC'ye olan muhalefetini *Meşrutiyet* dergisinde en sert biçimde dile getirdi. Talat, Enver ve Cemal Paşa üçlüsünün etkisi altındaki Osmanlı hükümetinin Almanya'ya yakınlaşmasına her zaman muhalefet etti, imparatorluğun Fransa ve İngiltere ile işbirliğini destekledi.²⁰ Muhalefetine karşılık tahkir edildi ve canına kastedildi. Süleyman Nazif kendisini ağır bir dille eleştiren *Boş Herif* isiminde kısa bir risale yazdı (Nazif, 1910). İTC Temmuz 1913 ve Ocak 1914'te gönderdiği fedailer aracılığıyla Şerif Paşa'yı iki kez öldürme girişiminde bulundu (Birinci, 2006: 63). Dergi kapanmadan birkaç ay önce İTC'nin liderlerinden Cemal Paşa'nın yaveri Kemal, Şerif Paşa'yı öldürmek üzere Paris'te Rue de la Pompe'taki apartmanına girdi. Suikast Şe-

17 "Kurdes et Arméniens", *Mècheroutiette*, No. 50, Ocak 1914, s. 57-58.

18 "Le Soulèvement des Kurdes et ses causes", *Mècheroutiette*, No. 55, Nisan 1914, s. 4-10.

19 *Mècheroutiette*, No. 21, Ağustos 1911, s. 66.

20 "Turkish Opinion", *The Northern Herald*, 29 Ocak 1915, s. 31. Daha önceki bir röportajında İTC'nin Almanya'ya yakınlaşması ve "aşırı Türk milliyetçisi" bir tavır takınmasından dolayı Araplar, Kürtler ve Ermenilerin de daha güçlü bir şekilde "ayrılıkçı düşüncelerini dile getireceklerini" belirtir ("Une interview de Cherif Pacha", *L'ouest Éclair*, 25 Ocak 1913).

Şerif Paşa, damadı Salih Bey ile birlikte suikasta uğradığı Rue de la Pompe'taki adresinde (Bibliothèque National de France).

Şerif Paşa'nın damadı Mehmet Salih Bey'in katili evin içinde öldürmesiyle engellendi.²¹

Şerif Paşa ITC yönetiminin Osmanlı sınırları içinde yaşayan dinî ve etnik gruplara karşı izlediği baskıcı siyasetini sürekli eleştirdi. ITC'nin Arnavutlar, Araplar, Kürtler, Rumlar ve diğer gruplara yönelik olduğu kadar Ermenilere karşı işlediği suçları da her defasında dile getirdi. Daha 1915'teki büyük katliamlar işlenmeden önce Adana Katliamı'nı *Meşrutiyet*'in Haziran 1910 sayısında hatırlattı.²² Şerif Paşa ITC'nin 1915'teki Ermenilere yönelik katliamlarını keskin bir dille "Cengizhan ve Timur'un vahşetini" geçtiğini ve Osmanlı'nın modernleşmesine ve reformları gerçekleştirmesine fazlasıyla katkıda bulunmuş bir milletin "tarihten silinme noktasına" geldiğini ifade etti.²³

Şerif Paşa yukarıda bahsi geçen Ermeni katliamı ile ilgili açıklamaları dışında Birinci Dünya Savaşı boyunca çok fazla siyasetle ilgilenmedi. Bir süre

21 ITC'nin Şerif Paşa'yı öldürme teşebbüsü Avrupa ve dünya basınında büyük yankı buldu ve günlerce gazete sayfalarında tartışma konusu oldu ("Turk slain in Paris as he tries murder", *The New York Times*, 15 Aralık 1914).

22 *Mécheroutiette*, No. 8, Haziran 1910, s. 3.

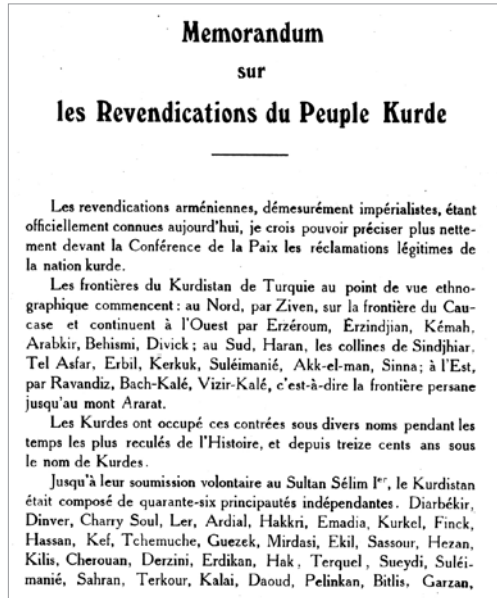
23 "Turkish Statesman Denounces Atrocities", *The New York Times*, 10 Ekim 1915.

Fransa'nın güneyindeki Monte Carlo'da yaşadı. Kendi özel işleri için İsviçre ve Mısır'a seyahat etti.²⁴ Savaş bitimine doğru İTC'ye karşı muhalefeti bir kenara bıraktı ve Paris Barış Konferansı için Cenevre'de toplanan Sabahattin Bey, Reşit Rey ve Cemil Topuzlu Paşa gibi Türklerin bulunduğu toplantılara katıldı. Bu toplantılar sonucunda kendisine Paris Konferansı'nda temsil yetkisi verildi. Fakat kısa bir süre sonra bu görevinden istifa etti ve Kürt heyetini temsil etmeye karar verdi (Birinci, 2006: 65-66).

Paris Barış Konferansı'ndaki Kürtlere ilişkin girişimleri

22 Mart 1919'da Paris'te Fransızca ve İngilizce "Kürt Halkının Talepleri Üzerine Muhtıra" ("Memorandum sur les Revendications du Peuple Kurde") adlı 11 sayfalık bir bildiri yayımlandı.

Bu bildiri Şerif Paşa'nın Kürtlerle ilgili siyasi duruşunu en belirgin şekilde gösteren ve bu hususta yapılmış ilk uluslararası girişim oldu. Şerif Paşa'nın Kürtlerle ilişkisi ve milliyetçiliği tartışmalı olsa da bir harita da içeren bu bildirin etkisi bugüne kadar devam etti (Alakom, 1998; Pîrbal, 2001; Abdulla, 2008; Birinci, 2006). Paşa'nın bu bildiriye yayımlamasında, kurulacak yeni bir devletin lideri olma hevesinin ötesinde Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanması sürecinde Kürtlerin akıbetinin ne olacağı ve "Ermeni Sorunu'nun" etkisi de mevcuttur. Onun gibi birçok Kürt lider ve entelektüel Büyük Ermenistan'ın kurulması durumunda Van Gölü'nün kuzeyinde kalan bölgelerle, Erzurum, Erzincan ve Muş'un bu yeni ülkeye dahil edilmesinden endişe etmişlerdir. Farklı tarihsel kaynaklara referans vererek bahis konusu vilayetlerde yaşayan Ermenilerin azınlık

Şerif Paşa'nın Paris Barış Konferansı (1919-1920) için hazırladığı "Kürt Halkının Talepleri Üzerine Muhtıra" (22 Mart 1919) adlı bildirisi.

24 Mısır'a gelişini "Agence Diplomatique et Consulate Général de France en Egypt" adlı Fransa Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği telgrafla haber vermiştir (AAE-C, Serie: A, Carton: 396, Dossier: 2, C-D,37, 52CPCOM, 28 Şubat 1920).

ta olduğunu ve bu nüfusun kendi istekleriyle zaman içinde Kürdistan'a yerleştiğini öne sürer (Cherif Pacha, 1919: 5). Bildirinin İngiliz heyetine verilmiş olan daha önceki versiyonunda Şerif Paşa Paris Barış Konferansı'ndaki Ermeni heyetinin Doğu Anadolu'daki vilayetlerden daha fazla toprak üzerinde hak iddia ettikleri ve "Kürtlerin çıkarlarını savunacak ehliyete sahip [kendisinden] başka" kimse olmadığı için bu görevi üzerine almaya karar verdiğini belirtir (Destani, 2006: 34-38).²⁵ Kürdistan Teali Cemiyeti Başkanı Seyit Abdulkadir'in de desteğiyle Şerif Paşa Paris Barış Konferansı'nda Kürt heyetinin başkanı olarak seçildi.²⁶

Yayımladığı bildiri Osmanlı Devleti'ni ya da Türk heyetini değil, daha ziyade Ermeni heyetini hedef almakta ve taleplerine cevap vermektedir. Ermeni heyetinin talep ettiği topraklarda tarihsel olarak Kürtlerin çoğunlukta olduğunu, bu bölgelerin verilmesi durumunda Kürdistan'ın "güdük" kalacağını ve Kürtlerin her zaman "Batı'nın sempatisine nail olmuş bir Ermenistan'ın lehine verilecek kararların baskısı altında" kalacağını vurgular (Destani, 2006: 36). Bağımsız bir devletin kurulması ve Ermenilerle yaşanabilecek sınır anlaşmazlıklarını izale etmesi adına sunduğu en somut öneri bu meselenin uluslararası bir komisyona bırakılması olmuştur. Bu öneriye göre komisyon Kürtlerin yoğunlukta yaşadığı bölgeleri tespit edecek, uluslararası prensiplere göre sınırları belirleyecek, ancak yerli olmayan diğer (*d'autrealogènes*) toplulukların yoğunlukta olduğu yerlerde onların milli geleneklerine uygun özel bir statü belirleyecekti (Cherif Pacha, 1919: 14).

Şerif Paşa Barış Konferansı'ndaki İngiliz heyetine vermiş olduğu bildiri (6 Şubat 1919) daha ziyade dağ ve nehirlerden oluşan daha "doğal" ve realist sınırlar önerirken, 22 Mart 1919'da yayımladığı Fransızca bildiri ise daha çok Osmanlı vilayetlerinin idari sınırlarını göz önünde bulundurarak bir Kürdistan haritası çizmiştir. 1 Mart 1920'de sunduğu son bildiriye petrol ve yeraltı zenginliklerinin transfer edilebilmesi için Akdeniz'e –hatta Hazar Denizi'ne– kadar uzanan bir devlet kurulması gerektiğini belirtmiştir.²⁷ Bu değişikliğin sebebi Ermeni heyetin giderek artan toprak talepleri ve Emin Ali Bedirhan'ın protestoları ve alternatif bildirileri sonucu olsa gerektir. Şerif Paşa hazırladığı Kürdistan haritasında Van Vilayeti ve kuzeyi-

25 Şerif Paşa'nın "Notes on the Claims of the Kurds" başlıklı Paris Barış Konferansı'ndaki İngiliz heyetine yazdığı 6 Şubat 1919 tarihli mektup için Destani'nin (2006: 34-38) eseri incelenebilir.

26 Seyit Abdulkadir'in Galata'dan gönderdiği telgraf: "Şerif Paşa'nın bizim adımıza Kürt milletinin haklarını talep etmesi için sorumlu kişi olduğunu haber vermekten onur duyurum" (AAE-C, Correspondance Politique et Commercial, Levant 1918-1919, Caucasse-Kurdistan, 47 CPCOM, Serie: E, Fiches: 69, 6 Mart 1919).

27 "Mémoire présenté par le Général Chérif Pacha, Président de la Délégation Kurde à Monsieur le Président du Conseil Suprême de la Conférence de la Paix", Ottomans a l'étranger, AAE-C, Serie: E, Dossier: 2, C-D 120, 52 CPCOM, 1 Mart 1920.

ni dışarıda bırakmış ve bu duruma sert bir şekilde karşı çıkan Emin Ali Bedirhan da Van Gölü ve çevresini de içine alan daha geniş bir haritayı İstanbul'da bulunan İngiliz Yüksek Komiseri Richard Webb'e sunmuştur (Özoğlu, 2004: 39-40).²⁸

Şerif Paşa Barış Konferansı'nda, bu bölgede azınlıkta olan Hıristiyan toplulukların çıkarlarına zarar vereceği endişesiyle bir Kürt devletinin kurulmasına karşı çıkan Fransa'dan ziyade, İngiltere hükümetinin desteğini almaya çalıştı. Savaşın bitimine doğru daha güçlü bir şekilde destek görünürken, 1919-1920 yılları arasında uzun süren barış görüşmeleri sırasında Paşa'nın daha geniş raporlar hazırlayarak ısrarcı olmasına rağmen, İngiliz heyeti onun liderliğinden daha fazla şüphe duydu ve Kürdistan'daki yerel liderlerle doğrudan çalışmayı tercih etti.²⁹ Bunu fark eden Şerif Paşa, Ermeni heyetin taleplerine karşı mücadele etmektense Nubar Paşa önderliğindeki heyetle anlaşarak ortak hareket etmeyi tercih etti.³⁰ Kemalistler bu durumu bir fırsata dönüştürerek Kürt aşiretlerini ikna edip kendi taraflarına çekince, Şerif Paşa'ya karşı protesto telgrafları göndermelerini sağladılar.³¹ Yoğun protestolar sonucu Şerif Paşa 20 Mart 1920'de Kürt heyetinin başkanlığından istifa etti. Daha sonra İstanbul'da gazeteler aracılığıyla görevinden istifa ettiğini belirten ve sultana/halifeye sadakatini dile getiren bir telgraf gönderdi (Özoğlu, 2004: 112). İstifasına rağmen Şerif Paşa'nın uğraşları sonuç verdi ve 10 Ağustos 1920 tarihinde Sevr'de imzalanan anlaşmada Kürtler uluslararası bir heyetin gözetiminde devlet kurma hakkı elde etti.³²

28 Emin Ali Bedirhan, 20 Mart 1920'de İngiltere Yüksek Komiseri Richard Webb'e verdiği haritada sınırları batıda Akdeniz'den doğuda Urmiye Gölü'ne, kuzeyde Erzurum'dan güneyde Xanekin'e kadar uzanan bir devlet kurma önerisinde bulunmuştur (*The National Archive (TNA)*, FO 371/5068/4396, 20 Mart 1920) [Özoğlu, 2004: 40].

29 9 Ekim 1919'da Şerif Paşa, Paris Barış Konferansı'ndaki heyetlere sunulmak üzere Kürtlerin bir devlet kurmasının gerekliliğini vurgulayan, referansları ve argümanlarıyla daha zengin yeni bir rapor hazırladı. Önceki raporlara göre bununla Şerif Paşa'nın görevini daha fazla özümseydiği ve Kürtlerin bölgedeki varlığı ve tarihini daha iyi anlamaya başladığı görülmektedir (Destani, 2006: 143-166).

30 AAE-C, Correspondance Politique et Commercial, Levant 1918-1919, Caucasse-Kurdistan, 47 CPCOM, Serie: E, Fiches: 36-37, 20 Kasım 1919.

31 Protesto telgrafları gönderen aşiretlerin bir listesi için bkz. (TNA, F.O. 371/5068, E. 2127 ve AAE-C, Correspondance Politique et Commercial, Levant 1918-1919, Caucasse-Kurdistan, 47 CPCOM, Serie: E, Fiches: 61-63, 1 Mart 1920).

32 10 Ağustos 1920 tarihinde Paris'in hemen dışında bulunan Sevr'de imzalanan anlaşmanın 62, 63 ve 64. maddeleri Kürtlerin yoğunlukta olduğu bölgelerde bir devlet kurulmasıyla ilgilidir. 62. maddeye göre anlaşmanın yürürlüğe girmesinden sonraki altı ay içinde uluslararası bir heyet nezdinde bir yol haritasının hazırlanması öngörülmüştür. 63. madde Türk hükümetinin 62. maddeyi kabulünü ve uygulamaya koymasını, 64. madde ise önceki iki madde yerine getirildikten sonra Kürtlerin bağımsızlık talebi için Milletler Cemiyeti'ne nasıl başvuracağını ayrıntılandırmıştı (The Treaty of Peace, 1924, 2: 807-808).

Hayatının son dönemleri

Şerif Paşa sonrasında aktif siyaseti bıraksa da Osmanlı ve liberal kimliğiyle birleştirdiği Kürt kimliğini ömrünün sonuna kadar devam ettirdi (Bozarslan, 2016). Kürt heyetinden istifa ettiği dilekçesinde belirttiği gibi Müslüman ve Osmanlı kimliğine vurgu yapan girişimlerde bulundu.³³ Halifelğin ilga edileceğini duyduğu zaman Mustafa Kemal'e açık bir mektup yazarak bu girişiminin "büyük bir hata" olduğunu ve bununla "Türkiye'nin Müslüman ülkelerden aldığı manevi destekten mahrum kalacağını" ifade etti. Ayrıca İslâmın halifelği kaldırmaya izin vermediğini ve bu makamın "İslâm dininin itibarını muhafaza etmek için elzem" olduğunu vurguladı.³⁴ Son halife II. Abdülmecid ile olan irtibatını devam ettirdi.³⁵ Sonuç olarak Şerif Paşa kendisindeki unvan, meşruiyet ve saygınlığı Osmanlılığıyla elde etmiş ve bunu bir şekilde devam ettirmeye çalışmıştır. Bir süre Fransa'daki Güney Asyalı Müslümanlara ait bir derneğe başkanlık etti. Bu organizasyona ait Pan-İslamist bir bakışa sahip ve Türkiye'nin bağımsızlığını destekleyen *Echos de l'Islam* (1920-1924) dergisine nakdi yardımında bulundu (Landau, 2016: 209; Birinci, 2010: 1).

Şerif Paşa eşi Emine Hanım'dan boşandıktan bir süre sonra 1921'de İtalyan Eduvige Pairani ile evlendi ve Monte Carlo'ya yakın Menton'a yerleşti. Sonraki dönemlerde herhangi bir yayın ya da siyasi faaliyete girişme de fikirlerini üst düzeydeki devlet adamlarıyla paylaşmaya devam etti. Aynı bölgeden olan ve 1930'larda birkaç dönem Fransız Devlet Konseyi başkanlığını yapmış André Tardieu'yü Bolşeviklere karşı uyaran mektuplar gönderdi.³⁶ Son evliliğinden olan kızı Melek İtalyan bir asilzade ile evlendikten bir süre sonra, İtalya'ya, kızının yanına yerleşti (Alakom, 1998: 110-111). Burada yaşadığı dönemde, 1942 yılında İtalya'nın o dönem lideri olan Benito Mussolini ile iletişime geçti. Bu iletişimin amacı, halife II. Abdülmecid'in Japon imparatoru, Papa, Kudüs müftüsü ve Türkiye'nin cumhurbaşkanına verilmek üzere Bolşevizm'e karşı Almanya, İtalya ve Japonya'nın başını çektiği Mihver Devletleri'yle hareket etmesini tavsiye ettiği mektupları yerine ulaştırmaktır (Galetti, 2000: 67-73). Şerif Paşa ayrıca bunu bir fırsat bilip Kürtlerin bir

33 "Taht-ı hilâfet ve saltanata olan merbutiyet-i amikamdan dolayı efkâr-ı muzırna ve iftirakcuyaneyi reddederek sulh konferansı nezdindeki Kürt delegesi riyasetinden istifa ettim. Her şeyden evvel Müslüman olduğum için hiçbir siyasî fırkanın tesir ve nüfuzuna kapılmaksızın bütün gayret ve sayîmi hukuk-ı hilâfetin muhafazasına hasr ü tahsis eyleyeceğim" ("Şerif Paşa'nın istifası", *Alemdar*, 492-2792, 24 Nisan 1338 [1920]).

34 "General Sherif Pasha to Kemal", *The Register*, 11 Kasım 1922.

35 1938'in bir bahar gününde Halife II. Abdülmecid'in Nice'ten Paris'e gelişinde kendisine eşlik etmiştir (*Le Figaro*, 8 Mayıs 1938).

36 24 Mayıs 1939 tarihli mektubunda Tardieu'yü Sovyetler Birliği'ne karşı uyarırken "benim ülkem" dediği Türkiye'nin de Moskova ile karşı karşıya gelme ihtimali olduğunu belirtir (*Les Archives nationales*, Paris, Fonds André Tardieu [1904-1957], Répertoire 324 AP/6, Bobine: 9 1/2).

devlet kurması gerektiğiyle ilgili bir rapor daha hazırlayıp sundu (Galetti, 2000: 79-80). Savaşın bitiminden birkaç yıl sonra (22 Aralık 1951) İtalya'da öldü ve Kahire Şubra'daki aile mezarlığına defnedildi.³⁷

Süleymaniye'nin önemli ailelerinden gelen bir diplomatın oğlu olması ve Mısır'ın kraliyet ailesinin üyelerinden biriyle hayatını birleştirmesi Şerif Paşa'yı daha erken yaşlarından itibaren ayrıcalıklı hale getirdi. İstanbul ve Paris'teki ünlü okullarda eğitim alması bu ayrıcalığı pekiştirmenin ötesinde ona Osmanlı ve liberal bir kişilik de kazandırdı. Geçmişini onun diploması, siyaset ve neşir kariyerini şekillendirmesinde büyük rol oynadı. Aynı şekilde zihin dünyasına da yön verdi. Reform taraftarı bir liberal olarak İTC'ye muhalefet eden Osmanlı ve halifelik yanlısı olmaya devam etti. Ermenilere karşı işlenen katliamları kınarken Kürtlerin hakkını savundu. Bazen de şartlar zorladığında Bolşeviklere karşı faşistlerle aynı safta yer aldı. Sonuç olarak denebilir ki Şerif Paşa, "idealizm" ve "pragmatizmi" arasında gelgitlerle dolu bir hayat yaşadı.

KAYNAKÇA

Arşiv

Archives Affaires Etrangères a Courneuve (AAE-C), Fransa.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Türkiye.

Les Archives nationales, Fransa.

Le service historique de la Défense, Le château de Vincennes (SHD), Fransa.

The National Archive (TNA), İngiltere.

Sürelî Yayınlar

Le Figaro

Le Matin

L'ouest Éclair

Mécheroutiette (Le Constitutionnel)

The New York Times

The Northern Herald

The Register

Yayımlanmış Eserler

Abdulla, Necati (2008), *Name Diplomatîyekani Şerif Paşayê Xanedan: Le Arşîfxanekani Britanya û Fransa (1918-1920)*, Slîmanî: Bînkeye Jîn.

Alakom, Rohat (1998), *Şerif Paşa: Bir Kürt Diplomatın Fırtınalı Yılları (1865-1951)*, İstanbul: Avesta Yayınları.

Birinci, Ali (2006), "Mehmet Şerif Paşa-Osmanlılıktan Ayrılkçılığa Bir Meşrutiyet Jöntürkünün Hikâyesi", *Prof. Dr. I. Ercüment Kuran'a Saygı: Türk Modernleşme Tarihi Araştırmaları Sempozyumu (14 Mayıs 2005) Bildirileri ve Makaleler* içinde, Ahmet Yaşar Ocak (der.), Ankara: Hacettepe Üniversitesi, s. 59-71.

37 "Gömülemeyen ölü", *Hafta*, sayı 146, 11 Temmuz 1952, s. 14, 29 (akt. Birinci, 2006: 60).

- , (2010), “Şerif Paşa, Mehmed (1865-1951)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, cilt 39, s. 1-2.
- Bozarslan, Hamit (2016), “The Ottomanism of the Non-Turkish Groups: The Arabs and the Kurds after 1908”, *Die Welt des Islam*, 56, s. 317-335.
- Cherif Pacha (Şerif Paşa) (1919), *Memorandum sur les Revendications du Peuple Kurde*, Paris: A-G. L'hoir.
- Destani, B. (ed.) (2006), *Minorities in the Middle East, Kurdish Communities, 1918-1974*, cilt I, Londra: Archive Editions, 2006, s. 34-38.
- Galletti, Mirella (Kasım 2000), “Deux lettres de Chérif Pacha à Benito Mussolini”, *Études Kurdes*, sayı 2, s. 65-82.
- Kreiser, Klaus (2000), “Le Paris des Ottomans à la Belle Epoque”, *Revue des mondes musulmans et de la Méditerranée*, 91-94, s. 333-350.
- Kuran, Ahmed Bedevi (1948), *İnkılap Tarihimiz ve İttihat ve Terakki*, İstanbul: Tan.
- Landau, Jacob M. (2016), *Pan-Islam: History and Politics*, New York: Routledge.
- Nazif, Süleyman (1910), *Boş Herif*, İstanbul.
- Özoğlu, Hakan (2004), *Kurdish Notables and the Ottoman State*, Albany, NY: State University of New York Press.
- Pirbal, Ferhad (2001), *Jeneral Şerif Paşa (1865-1951)*, Slimani: Sardam.
- Şerif Paşa (1990), *Bir Muhalifin Hatıraları: İttihat ve Terakkiye Muhalefet*, İstanbul: Nehir.
- The Treaty of Peace, 1919-1923*, cilt 2, (1924), New York: Carnegie Endowment for International Peace.